

YAPISAL DİLBİLİMİN OLUŞUMU VE BU ALANDA YAPILAN ÇALIŞMALARA GENEL BİR BAKIŞ

Nurcan DELEN KARAAĞAÇ*

ABSTRACT

In this article, after a short history of the scientific period of the linguistics, we'll study the structural linguistics in Europe and in The United States. This article will also focus on various domains as morphology, which was born from the American structuralism methods yet today it tries to enhance a general language theory, as semantics and as axiology, which study on the concrete speech act, not on the abstract language structures. The structuralism is a method founded on a postulate which is today largely accepted by the social sciences, and which dictates that every objectivation of experience is done by the elaboration of a structure. To review the very beginning of the structuralism, we have to go to the United States (E. Sapir, L. Bloomfield) and to Europe (F. de Saussure, N.S. Troubetzkoy). Saussure shows in his *Courses* that, instead of studying the history of languages and comparing them to each other, the linguist has to observe every language in synchrony and describe every one of them as a system of relations between units; these units are to be identified not by their substance or their physical reality, but exclusively by their mutual relations. These principles which dictate clearly that the language as a structure is the unique object of the linguistics, would change radically the orientation of this domain; they also preside to the discovery of phonology: an example of success for the structuralism in social sciences.

---

* İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı'nda Yrd. Doç. Dr.

GİRİŞ

Bu çalışmada dilbilimin bilimsel dönemine kısaca değindikten sonra Avrupa ve Amerika'da yapısal dilbilim çalışmalarını inceleyeceğiz. Çalışma aynı zamanda Amerikan yapısalcılığının yöntemlerinden doğmuş ama bir süre sonra genel bir dil kuramı oluşturma tutkusuyla çalışan biçimcilik akımı, diğer yanda ise, dilin soyut yapılarının incelenmesinden çok, somut konuşma eylemini kendisine çalışma konusu edinen anlam ve edimbilim akımlarına da yer verecektir.

Yapısalcılık yöntemi, günümüzde sosyal bilimlerin büyük bölümünde kabul görmüş olan bir gerçek üzerine kurulmuştur. Bu gerçek ise tarafsız bir deney yapabilmek için bir yapı oluşturmak gerektiğidir. Yapısal dilbilimin başlangıcı Amerika'da E. Sapir ve L. Bloomfield'a, Avrupa'da ise F. de Saussure'e ve N.S. Trubetzkoy'a dayanır. F.de Saussure *Genel Dilbilim Dersleri*'nde, dillerin tarihini inceleyerek onları karşılaştırmak yerine, dilbilimcinin öncelikle her dili eşzamanlı olarak ele alması ve birimlerin ilişkilerinin dizgesi şeklinde tanımlaması gerektiğini gösterir; bu birimler özleri, fiziksel gerçeklikleri aracılığıyla değil, karşılıklı ilişkileri aracılığıyla tanımlanmaktadır. Bir yapı olan dilin, dilbilimin ilk nesnesi olduğunu açıkça ortaya koyan bu ilkeler dilbilimin rotasını tamamıyla değiştirecek nitelikteydi, bunlar aynı zamanda sesbilimin doğuşuna da ön ayak olmuşlardı ki bu da sosyal bilimler çerçevesinde yapısalcılığın zaferini göstermektedir.

Z. Kıran'ın da belirttiği gibi: "Günümüz dilbilimin temellerini atanlar, kuşkusuz William D. Whitney (1829-1894), Ferdinand de Saussure (1857-1913), Edward Sapir (1884-1939) ve Leonard Bloomfield (1887-1949) olmuştur. Bu dilbilimciler ile kendilerinden önce gelen dilciler arasındaki en büyük ayırım, yöntem konusundaki tutumlarından kaynaklanmaktadır: Yirminci yüzyılda en önemli yapıtlarını veren bu dilbilimciler, on dokuzuncu yüzyılın tarihsel yaklaşımını yeteri kadar bilimsel kabul etmezler. Onlara göre, dilin incelenmesinde önemli olan şu ya da bu dilin tarihsel evrimi ve ses ya da biçimsel değişimlerini en ince ayrıntısına dek saymak değil, dilin yapısını kuramsal bir biçimde kavramaya çalışmaktır. Bu nedenle yukarıda adı anılan dilbilimcilerin ortak yanı, *dil*, *dilyetisi*, *söz*, *söylem* gibi temel kavramlar konusundaki çalışmalara sıfırdan başlama izlemini veren bir düşüncede

buluşmalarıdır. Tüm yirminci yüzyıl dilbilim çalışmaları, bu dilbilimcilerin ve Prag okulunun çalışmalarından beslenmiştir" (Kıran 2003: 11).

1. Yapısalcılık - Yapısal Dilbilim

B. Vardar yapısalcılık ve yapısal dilbilimi şöyle tanımlar: Yapısalcılık "olguları bir bütünün öğeleri olarak ve bu bütün içindeki ilişkileri bakımından ele alan, yapı incelemelerine yönelen, dilbilimin yanı sıra, daha başka birçok insan biliminde önemli bir yer tutan çeşitli akımlara verilen ad." Yapısal dilbilim ise "dili bir yapı olarak ele alan eşsüremlili yaklaşıma ağırlık veren çeşitli dilbilim akımlarının ortak adı" (Vardar 2002:219). Yapısalcı akım F. de Saussure'den sonra Avrupa ve Birleşik Devletler'inde koşut bir gelişim kazanmıştır. Ortak temellere dayanan, önsel ilkeler üzerine kurulmuş, ancak tarihsel dilbilimin edinilmiş somut bilgileri kaynaklı olan ve *kuramsal ve genel dilbilim* olarak sayılabilecek bu düşünce akımı hazırlanma yerlerine göre değişiklik gösteren aydınlanmalar edinecektir.

Görüşlerini genel bir dilbilimden yana bırakmış olan İsviçreli A. Marty gibi birkaç öncüye rağmen bütünüyle yeni dilbilimcilerin deneysel görüşlerinin egemenliği altında olan bir çağda F. de Saussure'ün eseri konutlarının son derece kuramsal bir yapıya sahip olması sebebiyle dilbilim genel görüşünde tek gibi görünmüştür. Cenevre'de doğan dilbilimci 1881'den itibaren Paris'te öğretmenlik yapmış ve 1906'dan 1911'e kadar kendini yapısalcılığın temel savlarını ortaya koyduğu ünlü *Genel Dilbilim Dersleri*'ne adanmıştır.

Her şeyden önce, deneysel görüşlerin kuram sorunları karşısındaki yansızlığına karşı olarak, temeller araştırmasına yönelik, dilin bir dizge olarak kabul edildiği anlayışına dayanan genel bir dilbiliminin gerekliliği kesinlenir. Böylece yapısalcılık F. de Saussure'ü çok önceden dilbiliminin konusunun doğasına doğru yönelmiş bir düşüncenin içine sokar: dil sözden farklıdır; söz soyut, kapalı, incelemeye sunulmuş bir dizgedir, dilin somut uygulamalarının sonsuz anlaşılmazlığına karşıttır. Genele ulaşabilmek için, tanımını artsüremlili değil eşsüremlili olmayı görev bilmelidir: öyleyse yapıyı ortaya çıkarmak için her seferinde bir dil durumu göz önünde bulundurulacaktır. Dış bir biçimle –

gösteren – gösterileni birleştiren dilsel bir gösterge kuramı hazırlanmıştır; gösterge (nedensiz), dışa bağlı tüm nedenliliklerden yoksun sayılmıştır: öz değerini ancak dizgenin içinde diğer göstergelerle ilişkilendirme ve karşılaştırmayla bulabilir. Bu gösterge kuramı yeni bir dil yaklaşımı modeli üretmiştir. Göz önünde bulundurulmamış, göstergenin oluşturanları olarak ele alınan iki parametrenin sergilenmesi, göstergenin ötümlü malzemesi (gösteren) ve kendisiyle gösterilen dünya nesnesi (gönderge), bozulmaz birlikteliklerini belirtmek ve her oluşturanı kendi özdekliliği ve işleyişi içinde incelemek için söz/düşünce zıtlığını parçalamaya yönelir. Birleşimin kipliklerini tanımlamak için göstergenin zincir içindeki birleşimleri dikkate alınır. Bu, iki bileşene göre gerçekleştirilir, bir tarafta çevreleyen göstergelerin doğası vardır - gösterge tek değildir, bir topluluk ya da bir dizim içinde işleyiş gösterir -, diğer tarafta göstergenin kendi doğası ve diğer göstergelerle olası değişimleri vardır. Yani dil aşamalandırılmış göstergeler dizisi olarak algılanmıştır. Dilbilgisi birbirlerine çağrışım yapan iki eksen, dizimsel eksen, dizisel eksen, göz önünde bulundurularak olası tüm bileşimleri betimler.

Aynı şekilde, düşünce, elde tutulan inceleme yönteminde ve kullanılan yöntemlerde toplanır. Bu arada, dilbilim de kendini, sonuçlarının geniş olarak açıklama modelinin ait olduğu kurama göre değişmesinin ve seçilen bakış açısının konunun kendisini oluşturduğunun ve betimlediğinin bilincinde olarak, önvarsayımları ve yöntemi üzerine sorgular.

1. 1. Avrupa'da Yapısal Dilbilim Çalışmaları

F. de Saussure'ün etkisi Fransa'da ve Avrupa'nın başka yerlerinde hızla büyümüştür. Böylelikle betikbilimsel dilbilgisi içinde bile, dizgesel görüşlerle tarihsel olayların titiz bir tanımlamasının gerekliliğini uzlaştırmaya çalışmak için, özellikle de A. Meillet'nin, yankılar uyandırmıştır. Genellikle Fransa'da yapısalcı akım özellikle sözdizim alanında hazırlanmış birçok dilbilimsel kurama bağlanır. Örneğin;

A. Martinet'nin önce sesbilim daha sonra sözdizim üzerine yapmış olduğu – işlevsel denilen – bu çalışmalar bilgikuramsal akım içinde yer alıyordu: aynı kesinlik ve dizgeleştirme kaygısı, sınırlı birimlerin (sesbilgisi

alanında sesbirimler, sözlük ve sözdizim alanında anlambirimler) birleşim özelliklerine ve eşdeğerlik sınıfları kavramına (aynı birleşim yeteneğine sahip anlambirimler topluluğu) aynı şekilde değer verilmesi.

L. Tesnière ise, özgün bir sözdizim yaklaşımı hazırlamıştır. Burada geleneksel dilbilgisinin ulamlarını yeniden tanımlamış ve yeni bir sözdizimsel görüngüler anlayışı öne sürmüştür: karmaşık tümcede, basit tümce içinde bağmlanmış öge ile yönetici ögeyi birleştiren *bağıntılama* ile *bağlama* ve *aktarmayı* ayırmıştır.

G. Guillaume'a gelince, ilk yapısalcılık çerçevesinde, 1919'dan 1958'e kadar düşünce ve dil arasında ilişkilerin devimsel anlayışına dayanan *psychomécanique* denilen genel bir dil kuramı oluşturmuştur. Dil ve söz arasındaki karşıtlık devrim sınırları içinde tekrar yorumlanmıştır. Örneğin, bir düzlemde diğerine geçiş anlaşılmış ya da anlaşılmamış duraklar aracılığıyla yapılan ve F. de Saussure'ün tek bir dilin gösterileni varsayımından vazgeçmeden – kaçınılmaz olarak değişken - anlam etkilerine daha nitelikli bir yaklaşıma izin veren bir inceleme tarafından algılanmaya elverişlidir. G. Guillaume ile birlikte dilbilim, söylem ve sözceleme alanına açılmıştır.

Avrupa'nın başka yerlerinde F. de Saussure'ün etkileri temel olarak iki harekette hissedilir. Batıda *Prag Dilbilim Çevresi* (1926'dan itibaren) ve İskandinavya'da *Kopenhag Çevresi* (1940'dan itibaren). Prag Çevresi'nde toplanmış dilbilimcilerin (Çek bilim adamları, ama aynı zamanda E. Benveniste gibi Fransızlar ya da R. Jakobson gibi Ruslar) çalışmaları ilk olarak dilin sessel görünüşleri üzerine toplanmıştır. Bu çalışmaları *almaşma* ve *bütünleyici dağılım* ilkelerinin çıkarıldığı kesin inceleme yöntemleri hazırlamaya götürmüşlerdir. İşlevsel karşıtlıkların yapısalcı ilkesi adına ikilikli kip üzerine düşünceler, bu dizgesel görüşler dilin tarihsel ve sosyal boyutlarını dikkate almayı engellemez. Gerçekten de Prag Dilbilim Çevresi sadece genel bir dil kuramıyla değil, aynı zamanda *konusucu öznelerin somut edimleri*yle de ilgilenmiştir. Böylece bazı çalışmalar özel sözcükler üzerinde ya da dil ve söz arasındaki üzerine toplanmıştır. Kopenhag'da *Acta Linguistica* dergisi 1939'dan itibaren üstünlüğü dilin işleyişlerinin araştırmasına vererek yapısalcı savları açıkça bildirmiştir. 1928'den itibaren L. Hjelmslev'in çalışmaları bu aşırı biçimciliğin içinde yer

alıyordu: Dil önce önsel olarak dile getirilen daha sonra görgül verilerle karşılaştırılan mantıksal ve biçimsel varsayımlar yardımıyla kesin olarak tanımlanmalıdır. Böylelikle son derece karmaşık ve soyut biçimsel bir dil kuramı oluşturulmuştur.

1. 2. Amerika'da Yapısal Dilbilim Çalışmaları

1930'lu yıllardan sonra, Amerikan dilbilimi de yapısalcı akıma öncelik tanımıştır. Bununla beraber kendini Avrupa'daki yaklaşımlardan ayıran birçok özgül görünüşle belirginleşir. Herşeyden önce, Amerikalı dilbilimciler topluluğu bir dizge kavramı çerçevesinde *dural*, *nesnel* ve *yansız* bir dil tanımı öne sürmek üzere uzlaşmışlardır. Yansız, tek bir dilsel edinc ile tanımlanmış, *ülküsel* konuşucu *özne* kuramsal varsayımını oluştururken dilbilimsel alandan anlamlama ve sözceleme alanlarını kalıcı olarak elemişlerdir.

Diğer taraftan, kuramsal ve bilgikuramsal kaygılar ikinci plana geçmiştir, yine de tamamıyla değersiz değillerdi. Gerçekten de sürekli bu dilbilimcilerin ilk tasarılarının – hâlâ tanınmayan, amerikan yerlilerine ait dilleri yansız, sade, yalnızca betimsel bir yöntemi isteyerek kullanarak tanımlamaya ulaşmak - tanımlanmış geniş bir alanda, kuramsal düşüncenin karşısında bu güvensizliklerinin olduğu fark ettirmeye çalışılmıştır.

Kısacası, genel olarak yapısalcılığa özgü sürekli olan biçimsel kesinlik kaygısı Atlantik ötesinde dilbilimi uzun süre kendine hayran bırakacak bilgikuramsal bir örnekçe bulmuştur. Matematik bilimi ve özellikle bilgi-ışlemede kullanılan biçimsel diller nesnellığe ve yansızlığa hem bir örnekçe hem de bir güvence teşkil eder gibi görünmüşlerdir. Dilbilimin bu biçimci anlayışının düşüngüsel önvarsayımları neredeyse hiç söz konusu olmamışlardır, aynı zamanda hiçbir bilgikuramsal düşünce dilin incelemesi alanındaki bu yöntemlerin tartışma götürür uyumu içine girmemişlerdir.

1930'lu yıllardan N. Chomsky'nin son zamanlarındaki çalışmalarına kadar, Amerikan dilbiliminin yolu hep dağılımcılıktan dönüşümcülüğten geçerek üretici dilbilgisine giden sürekli bir yol olarak tanımlanmıştır. Daha sonra, oldukça genel olarak, temel aşamaları hatırlatılacaktır.

Dilbilimci L. Bloomfield 1933'te dağılımcı dilbilgisi yöntemini geliştirmiştir. Bir uyaranla bir tepkiyi mekanik olarak birleştiren davranışçılık anlayışından etkilenerek tamamen indirgenmiş bir dil tanımı öne sürmüştür. Dilin değil ama söylemin yetkisi içinde bulunan anlamlamayı göz önünde bulundurmaya reddederek, anlamı dil yoluyla iletilen ve basit bir araç olarak kabul edilen bilgi ile bir tutmaktadır. Böylesine bir indirgemenin amacı, genel olarak, dilin makine tarafından özdevinimli olarak işlenmesini mümkün kılmaktır. Yöntemin kendisinin görgül ve yansız bir inceleme yöntemi olması gerekmektedir. İnceleme, incelenecek dilin tipik örneği olan belirli bir bütünce kaynaklı öğeleri bu öğelerin dağılımı ve çağrışım yetenekleri ve dizge topluluğu içerisindeki değiştirimi araştırmasına dayanarak parçalarına ayırmaktadır. Böylece kendi aralarında aşamalandırılmış kurucular ortaya çıkmıştır. Demek ki, her öge bir yandan kendi dağılımıyla yani dizge içindeki yeri, bir yandan da ve değişim ve değişkenlik olasılıklarıyla tanımlanır.

1952'den itibaren, Z. Harris yöntemi derinleştirerek tümce düzleminden söylem düzlemine, başka bir deyişle tüm metinler incelemesine geçirebilen tek olgu olan *dönüşüm* kavramına başvurmuştur. Çıkış tümcesi ile varış tümcesi arasındaki *eşdeğerlik* kavramı anlamın dil tarafından iletilen değişmez bilgi olarak algılandığı bir dizgenin kalbinde bulunmaktadır. 1970'lerden sonra *türetme* örnekçeleri hazırlanmıştır - karmaşık her tümce farklı düzeylerde hareket eden gerçekleştiricilerin yardımıyla basit tümcelerden türetilmektedir. Tanım gitgide daha karmaşık ve matematik örnekçesi üzerine biçimlenmiş bir gelişim göstermektedir. Topluluk hala aynı amaca bağlı kalmaktadır; dilin bilgisel ve araçsal kavramlarıyla sınırlı bir çerçevede kalarak örnekçenin dilin özdevinimli incelemesine uygulanmasına izin vermektedir.

Fransa'da M. Gross ve yandaşlarının çalışmaları, 1960'lı yıllardan itibaren, değişim ve dönüşüm kavramlarının yardımıyla yapılan yansız ve görgül bir tanım tasarısı içinde yer almaktadır. Hedef Fransızcanın temel sözdizimsel olgularının eksiksiz bir tanımıdır. Örneğin dizgesel düzlemde varolan eylemsel ya da sıfatsal kuruluşlar. En fazla sayıda görgül verilerin titizlikle toplanmasına dayanan incelemenin sonu, kısacası, bilgisel uygulama bakış açısı içinde sözlük öğeleriyle, onların kullanım, kuruluş ve birleşim

yeteneklerini göstermeyi birleştiren özenli bir *sözlük-dilbilgisinin* kuruluşuna varmalıdır.

Amerikan yapısalcılarının inceleme yöntemi dilbilimin ortak dağarcığına değişim, dağılım ve türetme kavramlarını ve yöntemlerini koyarak dilsel olayların anlaşılması konusunda somut ilerlemeler sağladığı bilinilmektedir. Ama genel olan tüm kuramlaştırmaların reddi, dilbilimi gerçek bir sözdizimden ve bir tümce topluluğu kavramından ve bu çerçevede içindeki kurucuların arasındaki işlevsel ilişkilerden yoksun bırakmaktadır. Yalnızca çözümleyici olan bir yöntem bireşimden kaçınmaktadır. Aynı şekilde, dil üzerine olan her türlü kuramsal düşüncenin yokluğunda kabul edilen bakış açısı çok indirgenmiş olarak ortaya çıkmaktadır. Anlamlama alanından ve böylece konudan ve tarihten yoksun kalan dil artık sadece son derece teknik, biçimlenmiş, hesaplanabilir ve matematiksel olarak üzerine işlem yapılabilir bir tanım hazırlamak için araçtan başka bir şey değildir.

2. Dilbilimin Yeni Bir Dil Anlayışının Benimsenmesi

Yüzyılın ortalarından itibaren, dilbilim gerçekten de yeni bir dil anlayışına kapılarını açtı. Yapısalcılığın şart koştuğu kesinliğe ve biçimciliğe olan gerekliliği reddetmeyen bu son yıllardaki çalışmalar, ne kadar çeşitli olurlarsa olsunlar, genel anlamda dil olgusunun dinamik olduğu düşüncesini ortaya attılar. Çalışmalar ilerledikçe konuşma eylemi; basit ve çözümsel betimlenmeye yol açan durumların ardarda sıralanması olarak değil, karmaşık etkileşimli işlemlerin birleşmesi, sürekli birbirleriyle ilişki halinde olması durumu biçiminde ele alınmıştır.

Bu yeni çalışma alanından iki akım çıkartılabiliriz. Bir yanda, Amerikan yapısalcılığının yöntemlerinden doğmuş ama bir süre sonra genel bir dil kuramı oluşturma tutkusuyla çalışan *biçimcilik akımı*, diğer yanda ise, dilin soyut yapılarının incelenmesinden çok, somut konuşma eylemini kendisine çalışma konusu edinen *anlambilim* ve *edimibilim* akımları oluşturmaktadır.

2. 1. Biçimcilik Dönemi: Üretici - Biçimsel Dilbilgisi

Biçimcilik, dil birimlerini, işlevlerini göz önünde bulundurmadan yalnız biçimleri ya da dağılımları, karşılıklı konumları açısından ele alan akımdır. Biçimsel dilbilgi ise doğal dilleri betimleme işlemini biçimleştirme yoluyla gerçekleştirmeye çalışan dilbilgisidir. “Özellikle N. Chomsky’den kaynaklanan biçimsel dilbilgisi dizimsel ve dönüşümsel olmak üzere iki tür dilbilgisi düzeni içerir. Biçimsel bir dilbilgisi, ses ve anlam açısından yorumlanabilmek için tümcenin yerine getirmesi gereken koşullara ilişkin bir varsayım olarak görülür” (Vardar 2002:43).

Bilindiği gibi, üretici-dönüşümsel dilbilgisi birim olarak çekirdek tümceyi ele alan üretme yollarını açıklamaya çalışan dilbilgisidir. Üretici dilbilgisi, 1950’lerde, Amerikalı dilbilimci N. Chomsky’nin dönüşümcülüğün ardılı niteliğindeki çalışmaları sonucu ortaya çıkar. Amerikan yapısalcılığı gibi, üretici dilbilgisi de aslında; sayısal bilimlerin bilgikuram örnekçesinden ve biçimciliğin son noktaya vardığı titizlikten büyük oranda etkilenmiştir. Burada da söz konusu olan; biçimsel, hesaplanabilir ve işlemsel bir örnekçe oluşturmaktır. Aynı şekilde inceleme konusu, her zaman için dildir. Anlamlamanın dışında ele alınan, tasarlanmış yansız bir özneye daima bağlı kalan, tümüyle kuramsal bir yapıdır. Ancak N. Chomsky’nin bazı amaçları ve öngörülleri, üretici dilbilgisini katıksız yapısalcılıktan ayırır. Bunun nedeni, yansız olmayı sürdürse de betimlemenin, genel bir bireşim oluşturmak için basit çözümsel ayrıştırma yöntemini aşması gerekliliğidir. Üretici dilbilgisi genel bir dil kuramı oluşturmayı amaçlar. Bu durumda sözdizimsel tutumluluk yapamayacaktır. Artık incelemeye ışık tutacak olan, tümcenin sözdizimsel alanıdır. Amaç bir tümcenin yapısını betimlemek değil, dilin üretici işleyişini gözler önüne serebilmek; başka bir deyişle yetkin konuşucunun, sonlu sayıda başlangıç belitinden ve oluşum kurallarından yola çıkarak nasıl sözdizimsel açıdan uygun, dilbilgisel, sonsuz sayıda tümce ürettiğini göstermektir. Dönüşüm kavramından yola çıkarak oluşturulan türetme kavramı, üretme kurallarının uygulanmasını garanti altına alan tek öğedir.

N. Chomsky’nin kuramı sonu gelmeyen düzeltmelere konu olmuştur; günümüzde bile geliştirilmektedir. İnceleme örnekçesi; her ne kadar sözdizimsel

kuramının dışına çıkamasa da, her biri öncekine göre bir gelişme olarak tanıtılan birçok farklı yorumlamalara maruz kaldı. Örneğin N. Chomsky, tümcenin *derin yapısı* kavramını bırakmaya itildi ve yüzeysel yapı, incelemede tek ayırıcı öge olarak kaldı veya, bir zamana kadar birbirini izleyen işlemlerin müdahale ettiği, kesin sınırlarla aşamalandırılmış *düzeyle ve bileşenler* şeklinde kurulan örnekçe, artık kendi aralarında birleşebilen bağımsız *modüller* olarak düzenlenmeye başlandı. Ancak görüldüğü gibi, gelişimi hangi aşamada olursa olsun, bu kuram dilin salt biçimsel kavranmasına bağlı kalmaktadır. Bu kavrayış; dili bilgi-işlemsel açıdan işlemek için gerekli olan matematiksel, işlemsel ve hesaplanabilir bir çözümlemenin uygulayım salığı ve bilimselliğiyle uyum içindedir.

Bu tasarı, özünde çok daha büyük amaçlar beslemektedir. Evrensel özelliklerin varolduğu gerçeğine dayanarak tüm dillerin evrensel dilbilgisini kurmaktan daha fazla istediği birşey yoktur. Sonuçta matematik bilimlerle olan bağı, bilişsel bilimlere hızla artan bir ilgiye dönüşmektedir. Genel bir dil kuramı olarak görülen üretici dilbilgisi, gerçekte dilyetisinin ve bu yetiyi edinme süreçlerinin yöntemsal bir örnekçesini sunmayı amaçlamaktadır.

N. Chomsky'ye göre biçimsel dilbilgisinin en önemli sınırı kesinlikle burada ortaya çıkmaktadır. Biçimcilik, N. Chomsky'nin çevresinde, üretici dilbilgisinden doğan ama *anlamsal bileşene* özgü mekanizmaları bulmaktan başka amaçları olmayan farklı kuramlar kadar, dilin otomatik işleyişiyle ilgilenen çok sayıda çalışmayı da - kimi zaman sözdizimin, kimi zaman da anlambilimin ağır bastığı biçimsel dilbilgileri- ortaya çıkartmıştır. Öte yandan bu biçimcilik, dilbilimin konusu üzerinde geniş bir tartışma alanının doğmasına da neden olmuştur; bu uygulayım sal ve yöntemsal anlayışın sorduğu sorular henüz güncelliğini korumaktadırlar.

Gerçekten de dilbilim, inceleme alanının daha uzun süre kısıtlı tutmaktan vazgeçerek, son yıllarda söz edimiyle yoğun şekilde ilgilenmiştir. Dilbilimin bu yeni yapılanışı yaklaşık yirmi yıldır yapısalcılıktan güç alan yaklaşımların indirgemeciliklerine karşı bir tepki olarak kendini göstermektedir. Gerçekten de, ister dilyetisini biçimselleştirilebilecek bir dile indirgemek, ister anlamı baştan sona belgesel ve mekanik açılardan ele almak söz konusu olsun, Amerikan

akımının, inceleme alanından dilin tamamen insani olan boyutunu nasıl hemen dışladığını gördük.

Çalışmamızın anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla iki akım belirleyeceğiz. Öncelikle, anlamlama ve dünyanın betimlenmesi sorunlarını gündemine taşıyan anlambilim akımı, daha sonra ise, dili sözcelemenin somut koşulları içine oturtmayı amaçlayan edimbilim akımını kısaca ele alacağız.

2.2. Anlambilim Akımı

Anlambilim dili anlam yönünden ele alan, göstergenin gösterilen bölümünü ya da içeriği eşşüremli ve artsüremli açılardan inceleyen dilbilim dalıdır. Dilbilimsel anlambilim göstergenin gösterilen arasındaki bağlantıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilsel yapıların içerik açısından çıkardıkları çeşitli sorunları inceler. V. Vardar'ın da belirttiği gibi "Anlama ilişkin sorunlar dilbilimi olduğu gibi felsefe, mantık, ruhbilim, tpolumbilim, vb. dalları da çok yakından ilgilendirir. Dilbilimsel anlambilim göstergenin gösterilen yanını ele alır, gösterenle gösterilen aarasındaki bağıntıları, anlam düzleminde görülen değişimleri, dilsel yapıların içerik açısından ortaya çıkardıkları çeşitli sorunları inceler (Vardar: 2002 18). Yine V. Vardar'ın söylediği gibi "Yapısal anlambilim, genellikle belli sayıda anlambirimcilğe dayanarak anlambirimleri açıklamaya, bunların oluşturduğu yapıları betimlemeye , anlamlı birimleri çözülmeye yönelmektedir. Anlamsal alan, kavramsal alan, sözlüksel alan, yapısal dilbilim çerçevesinde dilin anlam boyutu enine boyuna irdelenmekte, dilsel değer üzerinde odaklaşan çalışmalar yapılmaktadır. Öte yandan, günümüzde kimi dilbilimcilerin önce en küçük anlamlı birimler düzleminde içeriğin belirlenmesi gerektiğini savunmalarına karşın (*sözlüksel anlambilim*) birçok dilbilimci anlamın tümce düzleminde de ele alınmasından yanadır (*sözdizimsel anlambilim*). Gerçekten bu iki bakış açısı birbirini bütünlemektedir. Çağdaş anlambilimin, anlamlı birimlerin dizisel düzlemdeki özelliklerini inceleyen dal olmakla yetinmesi söz konusu olamaz. Öğelerin tümce içinde kurdukları bağıntıların anlamsal yönü de bu dalı yakından ilgilendirmektedir. Üretici- dönüşümsel dilbilim çerçevesinde N. Chomsky'nin dilbilgisini J. J. Katz, J. A. Fodor, P. M. Postal bütünlemek

amacıyla *yorumlayıcı anlambilimi* tasarlamışlardır. Amaç, sözcelerin dilbilgisel ve anlamsal ulamalarla anlam ayırıcı öğelerinin yanısıra, bağdaşma kurallarını belirlemektir. Anlamsal bileşen, yapı oluşturmaya, var olan yapıyı anlamsal özellikleriyle donatan bir birleşendir. Anlamsal bileşene ilişkin olarak *üretici anlambilim* (G. Lakoff, J.D.McCawley) yorumlayıcı anlambilimin yetersizliğini göstermeye çalışmış, derin yapının anlamsal nitelikli olduğunu savunmuştur. Çağdaş dilbilim, bu anlambilim anlayışları arasındaki ayrımın sonuç olarak salt bir gösterim niteliği taşıdığını belirlemiştir”(Vardar: 2002 18-19).

Avrupa’da B. Pottier anlambilim alanında büyük yankı uyandıran ve birçok dilbilimciye esin kaynağı olan anlambirincik çözümlemesini geliştirmiştir. B. Pottier’in 1960 yıllarında Avrupa yapısalcılığının etki alanı içinde yer alan çalışmaları toparlayıcı bir rol üstlenmekte geçikmedi. Biçimciliğin sınırlarını zorlayan bu çalışmalar, örnekçeye konuşma ediminin somut parametrelerini katmayı amaçlayan bir sözce üretimi dilbilgisi olarak kendini gösterir.

Mantık kuramı ise diğer bilimlerden edinilen biçimciliklerden uzak durmak ister, dilyetisinin matematiksel mantığa indirgenmesine karşı çıkar. Bu çalışmalar, anlamlama sürecini kavrayabilmek için daha esnek, daha yetkin, biçimcilikten arınmış, kısacası dilin karmaşık gerçekliğine daha iyi uyum gösteren örnekçeler bulma yolunda ilerlerler. Bilişsel akım, söylem içinde anlam oluşmasının ruhbilimcilerce gerçeğe uygun görüldüğü bir kuram önermeye çalışır. Özellikle, konuşucu öznelerin kullandığı dil aracılığıyla dolaylı hale getirilen dünya betimlenişinin işleyişini ortaya çıkarmak ister, G. Fauconnier’in veya R. Jackendoff’un çalışmalarında olduğu gibi.

2. 3. Edimibilim Akımı ve Sözceleme Kuramları

Edimibilim “özellikle mantıksal kökenli kuramlarda (Ch.W. Morris, R. Carnap, J. L. Austin, J. R. Searle) dilsel göstergelerin birleşim kurallarını inceleyen sözdizimle, bunların göndergelerle ilişkisini sağlayan anlambilime karşıt olarak, bildirişim durumu içindeki konuşucuların göstergeleri kullanmasını, bu edime eşlik eden çeşitli olguları (güdülenme, tepki, etkileşim, vb.) inceleyen dal”(Vardar: 2002 88-89). Bu akım Amerika Bileşik Devletleri

ve İngiltere’de felsefenin analitik araştırma akımlarındaki gelişmeye koşut olarak öncelikle bu ülkelerde ortaya çıkmış bir akımdır. Edimibilim akımıyla birlikte anılan sayısız çalışma dilbilim içinde son derece geniş bir alana yayılmıştır -bu akım her zaman için birçok bilim dalıyla ilgili olmuştur, örneğin dilbilimcilerle budunbilimcileri, toplumbilimcileri, bilişsel bilimlerde uzmanlaşmış ruhbilimcileri, filozofları, vs. buluşturma ve yeni ufuklar açma özelliklerine sahiptir. Edimibilim akımı, insana özgü bir öge olarak incelediği dili edim tanımıyla ele almış, onu tüm boyutlarıyla gözlemlemiştir. Dilbilimciyi söz ediminin somut koşullarını, insan iletişiminin tüm kipliklerini olduğu gibi söz ediminin sayısız parametrelerini de göz önüne almaya yönlendiren sözceleme, akımın en büyük paydasını oluşturmaktadır.

Sözceleme kuramları yapısalcılıkla birlikte ortaya çıkmıştır. B. Vardar’ın da belirttiği gibi “ Sözceleme kuramları dili bir edim olarak kavramaya çalışmakta, sözceyi salt göndergesel işlevi dışında, konuşucunun edimiyle özdeşleşmesi ve dinleyicide bir etki yaratması açısından ele almaktadır. Adıllar, yer ve zaman belirteçleri, vb. ancak sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır. (E. Benveniste, R. Jakobson)” (Vardar: 2002 181).

Fransa’daki etkisi İngiliz dilbilimi ortamında başlar, fakat, birçok dile ilgisi, biçimleme ve genelleme ile ilgili araştırmaları etkisini daha da ileri götürür. Değişik bakış açılarıyla, J. L. Austin, J. Searle ve O. Ducrot gibi felsefecileri söylem ve önvarsayım eylemlerinin önemini gösterirler. Dolayısıyla dilbilimciler, sözceleme eyleminin söylemde bıraktığı izleri ortaya çıkarmayı amaçlamaktadırlar: tümce düzleminden söylem düzlemine geçişi sağlayan dilbilgisel ulamlar (kiplikler, göstericiler, söylem belirteçleri, gövdesel yapılandırma olguları, vs.). Bu yolla bu çalışmalar, sözce üretimi üzerine dinamik bir kuram oluşmasına neden olmuşlardır. Öncelikle A. Culioli’nin öncü nitelikteki çalışmaları aklımıza gelmektedir. Aynı şekilde dilbilimciler çok çeşitli söylemsel gerçekleştirmelerle ilgilenmekte ve sözsel etkileşim sırasında gerçekte neler olduğu temel sorusunu sormaktadırlar: J. L. Austin ve J. Searle adlı İngilizlerce geliştirilen dil edimleri kuramı; söylem içinde gerçekleşen ve söylem tarafından gerçekleştirilen çok sayıda edim türü belirlenmesini, bunların edimibilimsel etkilerinin görülmesini sağlamaktadır.

Kısacası, işin özünün önemli olduğu ortadadır. Dilbilimin kurucu ilkesi olmak isteyen edimbilim, dilbilimin merkezinde bulunmaktadır. Önerdiği ise, iletişim ve anlamlama eylemlerinin toparlayıcı birer tanımını yapmaktır.

Sonuç

Yapısalcılık, çok sayıda öğretim ve eğitim kuramını, bunların bilgiyle ve öğrenimle olan ilişkilerini değiştirerek etkiledi; toplumsal-kurulumcu ilke ışığında ulaşılan bulgusal boyut, hala öğretim etkinliklerini beslemektedir. Yapısalcılığın etkisinin üniversite çevresine yayılımı, değişik bilgi alanlarına olduğu kadar önceki nesillerin topluca dışlandığı bilişsel evrenlere de erişimi olan ve gittikçe büyüyen bir öğrenci kitlesine uygulanan eğitimin demokratikleştirilmesi ve yaygınlaştırılmasıyla (en azından Fransa'da) koşutluk göstermektedir. Yapısalcı çözümlerlerin çıkarsadığı parçalanma ve kesitleme, şüphesiz bir süreden beri edilgen edincin etken duruma dönüşmesinin önem kazandığı anglosakson dünyasındaki edinc kavramının ortaya çıkışıyla ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Clairis, C. « İşlevsel Dilbilim », *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual, İstanbul, 2003.
- Giraud, P. *Anlambilim*, Türkçe çeviri, Multilingual, İstanbul, 1998.
- Kıran, Z. « Dilbilimin Alanları », *Günümüz Dilbilim Çalışmaları*, Multilingual, İstanbul, 2003.
- Kıran, Z. (Eziler)-Kıran, A. *Dilbilime Giriş*, Seçkin yayıncılık, Ankara, 2002.
- Hjelmslev, L. *Essais linguistiques*, 2. Baskı, Minuit, Paris, 1971.
- Jakobson, R. *Essais de linguistique générale*, Minuit, Paris, 1963.
- Martinet, A., *İşlevsel Genel Dilbilim*, Türkçe çeviri, Multilingual, İstanbul, 1998.
- Mounin, G. *Histoire de la linguistique*, P.U.F., Paris, 1967.
- Mounin, G. (Yönetiminde) *Dictionnaire de la linguistique*, P.U.F., Paris, 1974.

- Pottier, B. *Linguistique générale: théorie et description*, Klincksieck, Paris, 1974.
- Saussure, F.de. *Genel Dilbilim Dersleri*, Multilingual, İstanbul, 1998.
- Senemoğlu, O. « Dilbilim Kuramları ve Yabancı Dil Öğretimi », *Dilbilim IX*, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yabancı Diller Eğitimi Bölümü Dergisi, İstanbul, 1990.
- Vardar, B. *Dilbilimden yaşama: yapısalcılık*, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Vardar, B. *Dilbilim Yazıları*, Multilingual, İstanbul, 2001.
- Vardar, B. *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, Multilingual, İstanbul, 2002.
- Vendyes, J. « Le Langage », *Introduction linguistique à l'histoire*, Albin Michel, Paris, 1968.